SAYISAL VERİLERLE TÜRKİYE'DE HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Mete Kaan KAYNAR*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de, yurttaşların ne kadar hak ve özgürlüğe sahip olduğunu tartışmaktır. Bu amaçla ilk başta hak ve insan hakları kavramı ile ilgili olarak yürütülen tartışmalara değinilmiş, ardından da 1982 Anayasası'nda yurttaşlara tanınan hak ve özgürlüklerin neler olduğuna yer verilmiştir. Son bölümde ise Freedom House'un verilerinden yararlanarak Türkiye'de sivil ve siyasal hakların ve basın özgürlüğünün düzeyi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Hakları, 1982 Anayasası, Sivil ve Siyasal Haklar.*

A QUANTITATIVE ANALYSIS ON RIGHTS AND FREEDOM IN TURKEY ABSTRACT

ABSTRACT

The aim of this study is to discuss how much rights and freedom Turkish citizen have. In order to do so, first of all, the concepts of right and liberties are examined, than, rights and lliberties that is described in the Constitution of 1982 are listed. In the last chapter, level of the political and civil rights and press freedom in Turkey are analysed with helping of data surveyed by Freedom House.

Key Words: *Human Rights, Constitutions of 1982, Civil and Political Rights.*

* Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Görevlisi

1. GİRİŞ

Hak kavramı, en genel tanımıyla hakkın sahibi olan kişiye belirli bir yetkinin tanınması, o kişinin hukuki bir *iktidarla* donatılması anlamına gelir. Bir kişinin *hak* sahibi olması, o kişinin bu hakkını kullanma talebinin toplumsal olarak garanti altına alınmış olması, o toplumun hukuk metinleriyle bu hakkın içeriğini oluşturan durumun güvenceye alınmış olması anlamına gelmektedir. Shue (1982:23)'nun da vurguladığı gibi, hukukun, hakkın sahibi bireye sağladığı bu güvence, birey bu hakkını kullansa da kullanmasa da mevcut ve meşrudur.

Hohfeld (2000:17) hak kavramını, karşılığında başkasına yükümlülük yükleyen bir düzenleme olarak tanımlarken, bireylerin sahip oldukları hakları, *özgürlükler*, bir şey *istemeye* dayanan haklar, *bağışıklıklar* ve *iktidarı* ifade eden haklar olarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, hakkın sahibi olan kişi, ya hukuka dayanarak başka bir kişiden bir eylemi yerine getirmesini isteyebilir, ya polisin sürücünün ehliyetini isteme yetkisine karşılık sürücünün ehliyetini gösterme sorumluluğunda olduğu gibi, diğer kişi için kesin (hukuki) bir sonuç ortaya çıkarabilir, yahut bir eylemi (banyoda şarkı söylemek) gerçekleştirmede özgür olduğunu ifade edebilir veya belirli bir yasanın kendisine uygulanmasında bağışık olduğunu (yaşlıların orduya alınmaması) iddia edebilir, veyahut da egemen parlamentolar örneğinde olduğu gibi bireyin sahip olduğu bir hakkı, bir gücü, iktidarı betimleyebilir.

Hart (1967:60-64) ise hakları *özel haklar (special rights),* yani bireyler arasındaki spesifik anlaşmalardan doğan haklar ve *genel haklar (general rights)* yani anlaşmalara dayalı özel hakların olmadığı durumlarda herkesi koruyan genel haklar şeklinde de sınıflandırmaktadır. Hart ayrıca, kullanılan hakkın türü ne olursa olsun her hakkın, hakkın yöneltildiği kişiye bir yükümlülük getirmesine rağmen, bunun tersinin geçerli olmadığını da belirtmektedir: Yakın çevremizdeki insanlara yardım etme yükümlülüğümüzden bahsedilebilirken, bu yükümlülüğün yardım edilen insanlarda yardım edilme hakkı doğurmayacağı örneğinde olduğu gibi, her yükümlülük bir hak doğurmayabilir.

Cranston (1973:9-17)'a göre ise sahip olduğumuz haklar, *yasal haklar (legal rights)* ve *ahlaki haklar (moral rights)* şeklinde sınıflandırılabilir. Yasal haklar, mevcut hukuk sistemine referansla oluşturulan haklardır. Ahlaki haklar ise tersine, yürürlükteki hukuk sisteminden kaynaklanmazlar fakat, sistemin geçerliliği, sosyal ve ahlaki uygulamalarla devamlılığı ve sistemin nasıl haklılaştırıldığı ahlaki haklarla ilgilidir. Haklarla ilgili benzer bir sınıflandırmayı MacDonald (1970:51) da benzer yapmaktadır. Yazar da hakları, *yasal* ve *ahlaki* haklar olarak sınıflandırmakta ve yasal hakları, hak

sahibinin mevcut hukuk sistemi uyarınca diğer kişiyi, kendi hakkına riayet edilmesine zorlayabileceği haklar olarak tanımlamaktadır. Ahlaki haklara uyulması ise yasal olarak korunmamaktadır.

Mourgeon ise insanların sahip olduğu hakları birden fazla açıdan sınıflandırmaktadır. Mülkiyetin bir insan hakkı olamayacağını belirten yazar (Mourgeon, 1995:10), insanların haklarının *eylem* hakları ve *elde etme* hakları olarak sınıflandırılabileceği gibi, *medeni-politik* haklar ve *toplumsal-kültürel* haklar şeklinde de sınıflandırılabileceği görüşündedir. Medeni-politik haklar genellikle eyleme, bazen de elde etmeye yönelik haklara karşılık gelmektedir. Toplumsal ve kültürel hakların çoğunluğu ise elde etme hakkına (grev hakkı gibi) dayanmaktadır. Mourgeon (1995:11) haklar konusunda üçüncü bir sınıflamayı, iktidara direnişin aktif ayrıcalıklarını içeren *direnme* hakkı ve iktidar karşısındaki alacak haklarını gösteren *dava* hakkı şeklinde yapmaktadır.

Bir diğer sınıflandırma ise *negatif* haklar ve *pozitif* haklar şeklinde yapılabilir. Liberal siyasal düşünürlerin kimi nüanslarla da olsa büyük çoğunlukla paylaştıkları bu ayrım, hakları, hakkın uygulanmasının başkasının bir eylemini gerektirip gerektirmediğine göre sınıflandırmaya çalışmaktadır. Negatif hak, kişinin sahip olduğu hakkın uygulanması için bir başkasının/kurumun eylemini gerektirmeyen haklardır ki liberal düşünürlerin tanımladığı kadarıyla tüm temel hak ve özgürlükler bu çerçeve içerisinde değerlendirilir. Pozitif haklar ise, gerçekte -felsefi ve teorik düzeyde- bir hak dahi olmayıp, refah devleti uygulamaları ile yaygınlaşmış bir takım uygulamalardan ibarettir. Pozitif hak, hakkın konusunu oluşturan eylemin gerçekleştirilmesinin başkasının (özellikle de devletin) bir eylemini gerektirmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Batı Avrupa demokrasilerinde yaygınlaşmaya başlayan ve 1980'lere kadar da devam eden refah devleti uygulamaları ile yaygınlaşan sosyal ve ekonomik haklar bu kategori içerisinde değerlendirilebilir. Özetle, (gerçek) insan haklarının negatif karakterli haklar olduğu düşüncesindeki liberal görüşler, insan haklarını "insanın eylemde bulunabilme potansiyelini ve seçim yapabilme kapasitesini" ifade eden özgürlük kavramıyla birlikte değerlendirmekte ve bu özgürlüğün, bireylerin aynı özgürlüğe sahip olmaları anlamında eşit oldukları varsayımına dayandığını ifade etmektedirler (Erdoğan: 1998:2). Liberallere göre gerçek haklar sadece negatif haklardan ibarettir çünkü, hak kavramı özgürlükten türemektedir ve bu hakların arasında çelişki yoktur. Pozitif hak olarak tanımlanan uygulamalar ise evrensel olarak eşit düzeyde gerçekleştirilemeyecek ve ancak devletin uygulamaları ile elde edilebilecek haklardır. Özetle, liberal anayasacı gelenek, hak kavramını sadece bireyin sahip olabileceği ve gerçekleşmesi için başkasının eylemini gerektirmeyen negatif bir olgu olarak

değerlendirir ve onu sosyal düzenin temel kurucu unsuru (Freeden, 1991:1) olarak tanımlar. Doğal hak kavramı da, tüm liberal düşünürler tarafından paylaşılmamakla birlikte, liberal düşünce geleneğindeki hak ve özgürlükler tartışmasının temeline yerleşmektedir.

Sosyalist gelenek ise bir yandan sınıflı toplumdaki hak kavramını ve böylesi bir hak kavramının doğal olarak ele alınmasını eleştirmekte, diğer yandan da hak kavramını sosyal ve insanı ihtiyaç kavramlarıyla temellendirmekte, hakkın sadece negatif karakterli -gerçekleşmeleri için başkalarının bir şey yapmasına gerek olmayan- ve doğal bir kurum olarak ele alınmasını eleştirmektedir. Çünkü hak ve özgürlükler bireye ait olmakla birlikte, bunların kullanımı ancak toplum içinde anlamlıdır. Bir başka deyişle -örneğin- ifade özgürlüğü, birey toplum içerisinde yaşamıyorsa anlamlı değildir; bu nedenle de bu haklar, bireyin toplumdaki diğer bireylere ve devlete karşı elinde bulundurduğu değil, ancak onlarla birlikte kullanabildiği haklardır. Ayrıca negatif haklar dahi, son analizde, varlıkları için toplumsal düzeyde bir şeylerin yapılmasını gerektirmektedir. Örneğin yaşam hakkı, sadece bir şey yapmama anlamında öldürmeme eylemsizliği ile var olabilecek bir hak değildir. Asgari sağlık koşullarının gerçekleştirilmediği bir toplumda *öldürmeme* eylemsizliği, yaşam hakkını garanti altına almak için oldukça yetersiz bir kriter olarak tanımlanmaktadır.

Marx da *German Ideology* (1977:183-184) de, Hobbes ile başlayan bu modern geleneği eleştirir ve özellikle doğal hak anlayışını hakkın güçle, iktidarla (power) özdeş tanımlanması olarak yorumlar. Marx'a göre, hakkın temelinde gücü gören düşünürler hakkın temelinde irade ve isteği (will) görmektedirler. Oysa insanların maddi yaşamları, üretim biçimleri ve karşılıklı ilişki formları arzu ve iradelerinden oldukça bağımsız hareket etmektedir.

Marx, Hegel'in evrensel devletini ve sivil toplum kavramını analiz ettiği yazılarında da doğal haklar doktrinini ve doğal haklar doktrini içerisinde özetlenen burjuvazinin özel çıkarı ile haklar doktrini içerisinde çerçevesi çizilen insanın doğası arasındaki ayrıma soyut olarak aracılık etmesi nedeniyle, kültürel evrensel olarak tanımlanan Hegelci devleti eleştirir[1] (Marx 1977:26-35)

[1] Marx'ın doğal haklar ve özel çıkarlar arasındaki tezata değinerek Hegelci sivil toplumu eleştirdiği yazıları daha çok ilk dönem eserlerinde, *Jewish Question* (1977:39-63) ve *Germen Ideology* (1977:159-191), *Critique of Hegel's Philosophy of Rights* (1977:26-35) ve *Towards a Critique of Hegel's Philosophy of Rights (1977:63-75)* isimli çalışmalarında bulunabilir. Marx devlet sorununu ele alırken devlet-toplum ilişkisini *sınıf hakimiyeti* ve *maddi temeller* kavramları çerçevesinde ele alır. Ritzer (1983, 80-81) ve Johnson (1986:51)'un da belirttikleri

Engels (1878:60-62) ise *Anti Dühring*'de doğru kavramının tarihsel ve toplumdan topluma değişen karakterinin altını çizdikten sonra hak kavramının toplumun içinde bulunduğu ekonomik çağ ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir. Engels'e göre evrensel anlamda bir insan hakları anlayışı ancak ve ancak sınıfsız toplum ile birlikte ortaya çıkabilecektir[2].

1.1. İnsan Hakları ve İnsanların Hakları

Yukarıda bir kısmı ana hatlarıyla özetlenen tartışmaların da ortaya koyduğu gibi hak kavramını farklı bakış açılarından tanımlamak, farklı kriterlerine dayanarak sınıflandırmak mümkündür; fakat iki noktanın altını özellikle çizmek gerekmektedir: Birincisi, hak kavramının sadece siyaset teorisinin değil, pratik siyasetin de temel motifi olduğudur. Hatta bir adım daha ileri giderek siyaseti, ağırlıklı olarak haklar ve özgürlükler üzerinde yürütülen tartışma ve pratikler bütünü olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır: Kimlerin hangi sosyal güvencelerden (haklarından) yararlanacağı, siyasal sisteme diğerleri kadar etkin bir şekilde katılamayanların bu mağduriyetlerinin nasıl giderileceği (ve bu haklarını diğerleri ile aynı düzeyde kullanabileceği), vergilerden oluşan kamu kaynaklarından hangi toplumsal sınıfların nasıl yararlanacağı, anadilde eğitim, yayın gibi tartışmaların, güncel siyasetin temel konuları arasında yer aldığını bir kez daha hatırladığımızda, hak ve özgürlük kavramının günlük siyasal pratik içindeki önemi de bir kez daha ortaya çıkacaktır. İkinci olarak altı çizilmesi gereken nokta, insanların hakları ve insan hakları kavramlarının birbirleriyle yakından ilişkili fakat ayrı kavramlar olduklarıdır. Donnoelley (1995:20)'in bize hatırlattığı gibi insan hakları, insanların sahip olduğu hakların özel bir grubunu oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, çeşitli düzeylerde haklardan bahsetmek, hakları çeşitli açılarından sınıflandırmak ve/veya eleştirmek mümkündür fakat, *insan hakları*ndan bahsettiğimizde genel olarak hak kavramından (insanların hakkı kavramından) daha spesifik bir alana işaret etmiş, yukarıdaki sınıflandırmalar içerisinde adı geçen haklardan kimilerini dışarıda bırakmış oluruz.

1.1.1. **İnsan hakları neden önemli ?**

İnsan hakkı dendiğinde, Kuçuradi (1982:47)'nin de vurguladığı gibi, insanın, *insan* olması nedeniyle sahip olduğu, insanın onuru ve değeriyle doğrudan ilintili bir takım haklardan bahsetmiş olmaktayız. Kuçuradi insan

---

gibi bu kavramlar Marx'ın (ve klasik Marxistlerin çoğunun) devlet formlarını inceleme ile ilgili temel kavramlarını oluşturmaktadır.

[2] Sosyalist ve Marksist gelenekte insan hakları kavramı ile ilgili olarak ayrıca Bkz. Devine-Hanson-Wilde (1999:45-47).

haklarının *talepler* olarak da ele alınabileceğini belirtmekte ve bu hakları insani varlıkla (being) ilgili gerekliliklerde aramaktadır. Bu talepler insanın değerinde gözlenebilir, fark edilebilirler ve bireyleri tek bir nedenle korurlar: İnsan olmaları (Kuçuradi, 1982: 42). Yazara göre insan haklarıyla ilgili bir çok belgeye göz atıldığında siyasal, sosyal, ekonomik vb. birçok insan hakkından bahsedilmesine rağmen, temel (fundamental) insan haklarından bahsedilmemektedir (Kuçuradi:1982:48). Oysa insan haklarının temeli, insanlığın başarıları ve elde edilen bu potansiyeli korumak için gerekli şartların açık bilgisiyle elde edilen, insanın potansiyelinin sistematik bilgisidir (Kuçuradi, 1982:48). Bir başka ifade ile insan hakları insanın asgari insani potansiyelini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu, en temel, en asgari hak ve özgürlükleri dizgesi; kendi insanlığının evrensel asgari önkoşuludur. Bu şekilde tanımlanan bir insan hakları kavramının, aynı zamanda, tüm insanların sahip olmaları *gereken* ahlaki standartları belirlediği, yani olan bir durumdan daha çok olması gereken bir durumun altını çizdiği de açıktır (Mercier 1970: 15; Kuçuradi,1970:47): Tıpkı MacDonald (1970:44)'ın verdiği örnekte olduğu gibi, Rousseau "insanlar özgür doğar" dediğinde, milyonlarca bebeği gözlemleyerek onların özgür doğduklarını tespit etmiş ve böylece bu önermeyi ortaya atmış değildir. Farklı bir ifade ile belirtmek gerekirse insan hakları, evrensel genel geçerliğe sahip olduğu düşünülen ahlaki bir değer, bir standart olarak, bir ülkenin pozitif hukuku onu tanısa da tanımasa da, o ülkede yaşayan insanların hakları arasında sayılmaktadır; tıpkı MacDonald (1970:53)'ın belirttiği gibi, bir köle de, mevcut hukuk kodları onu köle olarak tanımlasa da insan haklarına sahiptir. İnsanlar tesadüfi olarak İngiliz, Fransız veya Amerikalı doğabilirler, tesadüfi olarak siyah doğabilirler. Tesadüfi olarak doktor, asker veya işçi de olabilirler, fakat tesadüfen "insan" olarak doğmazlar: Bir insan doğası vardır ve insan doğası tüm insanlarda aynıdır. İnsan hakları kavramını, mevcut durumun incelenmesinden, gözlemlenmesinden türetilmiş değil de, evrensel ve ahlaki bir kriter, fiili olarak dünyanın herhangi bir bölgesindeki insan buna sahip olmasa bile soyut olarak sahip olması gerektiği farz edilen, evrensel bir politik-iyi ve ahlaki olarak diğer hakların en üstünde ve onlara haklara yol gösterici bir postula haline getiren, insan haklarını günümüz siyasal teori ve güncel siyasa tartışmalarının merkezine oturtan da insan hakları kavramının bu özelliğidir.

Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde sıralanan hakları, insan hakları kavramının somut, ete kemiğe bürünmüş şekli, ya da onun uluslararası siyasal pratikte kabullenilmiş genel geçer formu olarak düşündüğümüzde soyut, teorik insan hakları kavramının evrenselliği ve bir ahlaki politik-iyi olma özelliği ile Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde her biri birer insan hakkı olarak tanımlanan kimi haklar arasında bir çatışmanın olduğuna

bir çok yazar tarafından dikkat çekilmektedir[3]. Bir örnekle açıklamak gerekirse, bu beyannamenin 21. maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen, herkesin ülkesinin kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanması hakkının, pratikte evrensel bir uygulanabilirliğe sahip olmadığı açıktır; çünkü ne dünya üzerindeki tüm ülkelerde kamu hizmeti kavramı her zaman aynı hizmetleri ifade etmekte, ne de dünya üzerindeki hiçbir hükümet yurttaşlarına ayrımsız ve tam anlamıyla eşit düzeyde bu hakları götürebilmektedir. Fakat, insan hakları kavramının bir ahlaki ilke, şu anda mevcut olmasa dahi, ahlaki olarak olması gerektiğine kanaat getirilmiş evrensel bir politik-iyi olma özelliği hatırlandığında, tüm toplumlarda aynı biçimde uygulanması imkansız olduğu açık olan bu ilkenin dahi temel bir insan hakkı olarak önemli ve geçerli olduğu görülebilmektedir. Bir başka deyişle, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde tanımlanan her hakkın teorik olarak evrensel uygulanabilirliğini sorgulamak ile onun evrensel olarak uygulanması gerektiğini sorgulamak aynı şeyler olarak ele alınmamalıdır. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesindeki kimi hakların dünya üzerindeki tüm ülkelerde eşit olarak uygulanmaması durumu ile –ki bu açıktır- eşit olarak uygulanmaları gerektiği, yani bunun bir ahlaki politik kriter olarak muhafaza edilmesi gerektiği birbirinden ayrılarak tartışılmalıdır. Nitekim İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan herkesin ülkesindeki kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkı, herkesin doğrudan veya özgürce seçilmiş temsilciler aracılığıyla ülkesinin yönetimine katılma hakkı (Md. 21), toplumsal güvenliğe sahip olma hakkı (Md. 22), işsizliğe karşı korunma hakkı (Md. 23/1), eşit ve elverişli bir ücret alma hakkı (Md. 23/2), dönemsel tatiller ve dinlenme hakkı (Md. 24), beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı (Md. 25/1) ve anne ve çocukların özel bakım ve yardım hakları (Md. 25/2) gibi haklar bu kapsamda değerlendirilmelidir.

İnsan haklarının evrensel ahlaki bir standart, bir politik-iyi olarak ele alınması, insan hakları kavramını temellendiren, bir başka deyişle onun neden önemli olduğunu açıklamaya çalışan tek teorik ifade değildir: İnsan hakları kavramının değeri farklı yazarlar tarafından farklı açılardan ele alınarak da meşrulaştırılmaya, önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Nitekim, doğal hukuk düşüncesi de insan hakları kavramının önemini ortaya koymak için kullanılan kavramsal araçlardan bir diğeridir.

---

[3] Bu konuya daha çok liberal yazarlar tarafından dikkat çekilmekte ve bu görüş negatif hakların pozitif haklara göre önceliği olduğu, negatif hakların birbirleriyle çelişmedikleri ve ancak negatif hakların evrensel anlamda genelgeçerliğe sahip olduğu düşünceleriyle meşrulaştırılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Bkz Shue (1982:23), (Barry, 1995:255-256), (Erdoğan,1998:3-4)

Kökenleri Antik Yunan düşüncesine değin uzatılabilecek ve özellikle sözleşmeci düşünürler tarafından üzerinde önemle durulmuş doğal hukuk düşüncesi en genel ifadesi ile insanın, kendi doğasından kaynaklanan, vazgeçilmez haklara sahip olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Doğal hukuk anlayışı, özellikle sözleşmeci düşünürlerin başvurduğu temel araçlardan birini de oluştura gelmiş; doğal hukuk kavramı ve toplumsal sözleşme düşüncesi genellikle beraber anılmıştır. Farklı düşünürlerin doğal hukuk ve toplumsal sözleşme konusundaki nüansları bir yana bırakılırsa, bu konudaki görüşleri kabaca iki kısma ayırmak mümkün olur: Hampton'dan yararlanarak söylemek gerekirse temelinde doğal hukuk anlayışı yatan sözleşmeci düşünceler iki türlüdür: Birinci tür doğal hukuk ve sosyal sözleşme teorilerini, insanların somut, temel ihtiyaçlarını karşılamak şartıyla kendi iktidarlarını siyasal yöneticilere ödünç verdiğini söyleyerek devleti meşrulaştıranlar oluştururken; ikinci tür teorileri ise insanların somut temel ihtiyaçlarını karşılamak umuduyla kendi iktidarlarını siyasal yöneticilere *devrettiğini* veya ona yabancılaştığını söyleyerek devleti meşrulaştıranlar oluşturmaktadır.

Hampton (1986:258)'a göre bu iki tür teori aynı zamanda devlet toplum ilişkisinin anlaşılması açısından da önem taşımaktadır. Birinci tür sosyal sözleşme teorileri bir yöneten-yönetilen ilişkisi tasarlarken; Hobbes ve Rousseau'nun da aralarında yer aldığı ikinci tür teoriler efendi/köle ilişkisi ortaya koymaktadırlar. Hampton, birinci tür sözleşmeleri *temsilci* (agency); ikincileri ise *yabancılaşmacı* sözleşme teorileri olarak adlandırmaktadır.

Hampton'un sınıflandırmasından yola çıkarak, doğal hukuk ve sözleşme kavramları yardımıyla insan hakları düşüncesinin nasıl temellendiği üzerinde durulacak olursa, ilk olarak bu temellendirme işleminin Hampton'un birinci tür olarak adlandırdığı doğal hukuk ve sözleşme teorileri yardımıyla yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi birinci tür, yani temsilci sosyal sözleşme ve doğal hukuk düşünceleri insanların doğal, yani toplum ve siyasi iktidar var olmadan önce dahi sahip oldukları haklarını, topluma/siyasi iktidara ödünç vermeleri esasına dayanmaktadır. Doğal hukuk ile insan hakları kavramını birbirine bağlayan da bu bağ olmuştur: Evrensel, insanların insan olmaları sebebiyle sahip oldukları kabul edilen insan hakları (kavramı), bir anlamda, insanın kendi doğasının ürünü olan ve henüz toplum/siyasi iktidar yokken bile sahip olduğu haklar olarak tanımlanan doğal hukukun içeriği olarak ele alınmıştır. Doğal hukuk ve insan hakları kavramları arasında kurulan bu ilişki insan haklarını, insan hakları kavramını evrensel ahlaki kriterler olarak temellendiren düşüncelerde olduğu gibi, doğal, yani insanın kendi yapısına, doğasına içkin, pozitif hukuk tarafından tanınmasa dahi mevcut iktidara karşı ileri sürebileceği bir hak haline getirmektedir.

İnsan hakları, bir diğer şekilde "evrensel ahlaki yükümlülükler" anlayışı ile de temellendirilmektedir. Bu görüşe göre insanlar, kültürel farklılıkları ne olursa olsun ahlaki ve sosyal varlıklardır ve hepsi aynı ahlak yasasını paylaşmasalar da hepsinde toplumsal işbirliği potansiyeli ve bunun gerektirdiği ahlaki yeterlilikler vardır ve bunlara ilave olarak bütün insanların birbirinin hemcinsi sayılmaları evrensel ahlakın temel ilkesidir. Bu ilke, ahlaki yetenek ve değerlerin kapsam itibariyle evrensel olmasını gerektirmektedir (Erdoğan: 1993:37).

Faydacı teorisyenler ise insan haklarını sonuçları çerçevesinde değerlendirerek tartışmaktadırlar (Bentham, 1970:38:37, Barry,1995:237). J. Bentham, doğal hakları (ve insan haklarının doğal hukuka dayandırılarak savunmasını) eleştirmekte ve doğal hak kavramını hatalı ve boş bulmaktadır (Bentham, 1970:38:37) Bentham'a göre haklar, hükümetin dışında ortaya çıkmamışlardır; büyük tezatların dışında mutlaklıkları yoktur ve insanların eşitliğine dair sürdürülemez bir inanca dayanmaktadırlar. İnsanların mallarını, yaşamlarını vb. korumak için yasalar yapılamaz. Yasalar (birilerinin) özgürlüğünü sınırlandırır (Hook, 1967:10-11). Sonuçta, Bentham'a göre, genel fayda tarafından yaratılanın dışında bir doğal hak yoktur. Doğanın kendine içsel bir değeri ve yasaları olmadığı gibi bize nasıl davranacağımız hakkında da fikir veremez (Freeden, 1991:18-19).

İnsan haklarının teorik düzeyde meşrulaştırılmasıyla yani onun neden önemli olduğunun ortaya konmasıyla ilgili düşüncelerin temel ortak yönü, insan hakları denilen haklar dizgesinin –her nasıl temellendirilirse temelendirilsin- evrenselliği ve bu hakların insanın insan olmaktan kaynaklanan özellikleri, doğası nedeniyle herkesin sahip olduğu/olması gereken haklar olduklarıdır. İnsan hakları kavramı altında yatan bu temel özellik, toplum/birey ve devlet arasındaki bir ana sözleşme, temel mutabakat metni olan, en azından siyasal teoride böyle tanımlanan somut anayasalar ile insan hakları kavramının ilişkisini ön plana çıkarmaktadır. Yukarıda da tartışıldığı gibi insan hakları herhangi bir ülkenin pozitif hukukunda tanımlanmasa dahi o ülkede yaşayan insanların hakkıdır, fakat bu ifade pratikte mevcut siyasi iktidarlar üzerinde, insan haklarını tanımaları gerektiğine dair manevi/uluslararası bir baskı yapmaktan başka bir şeye de tekabül etmemektedir. Bir başka deyişle, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde insanlar arasında renk farkı gözetilemeyeceğinin belirtilmesi somutta, apartheid dönemi Güney Afrika'sındaki siyahlar için –ki teorik olarak, ırksal bir ayrıma tabi tutulmamak onların da insan hakkıydı- pek de fazla bir anlam ifade etmemekteydi. Fakat yine bu hakkın tüm insanlara ait olduğu şeklindeki teorik varsayım, apartheid dönemi Güney Afrika'sına yönelik uluslararası baskıları artırarak apartheid döneminin sona ermesinde önemli bir role sahip olmuş-

tur. Anayasalar ve insan hakları ilişkisi konusundaki bu örneğe karşın Tanör (1991:278)'ün Anayasalar ve insan haklarının korunması arasındaki ilişkinin doğrusal bir ilişki olarak görülmemesi gerektiği yönündeki eleştirisini de akılda tutmak gerekmektedir. Tanör'ün bu konudaki görüşü, anayasalar ne kadar demokratik bir ortamda oluşturulursa oluşturulsun, anayasanın oluşumunda söz sahibi olanların fiilen ve/veya hukuken iktidarı ve devleti ellerinde tutanlar olduğu yönündedir.

2. 1982 ANAYASASI'NA GÖRE TÜRKİYE'DE HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Tanör'ün hatırlatmalarını bir an için de olsa bir kenara bırakma pahasına, anayasaya, yani toplum/birey ve devlet arasındaki temel sözleşmelere, ya da Tanör'ün ifadesi ile fiilen ve/veya hukuken iktidarda olanların belirlediği/yazdığı/yazımında etkili olduğu metinler olan anayasada Türkiye'de yaşayan insanların haklarının neler olduğuna, bu hakların 1982 Anayasası'nda kısaca nasıl tanımlandığına bakmak yerinde olacaktır.

1982 Anayasası'nda haklara, "Temel Haklar ve Ödevler", "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" ve "Siyasal Haklar ve Ödevler" başlıkları altında değinilmiştir. Temel hak ve özgürlükler başlığı altında anayasada, kişi dokunulmazlığı, zorla çalıştırmama, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, haberleşme hürriyeti, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, basın özgürlüğü, süreli ve süresiz yayın özgürlüğü, düzeltme ve cevap hakkı, toplantı gösteriş ve yürüyüş hakkı, dernek kurma hakkı, mülkiyet hakkı ve ispat hakkı konularına yer verilmektedir. Temel hak ve hürriyetlerin korunması ile ilgili olarak ise 1982 Anayasası, bireylerin hak arama hürriyeti ve kanuni hakim güvencelerinin olduğunu belirtirken, hiç kimsenin kanunun öngörmediği bir suçtan dolayı cezalandırılamayacağını, Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal eden herkesin yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahip olduğunu da belirtmektedir.

1982 Anayasası'nda sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında ise eğitim ve öğretim hakkı, tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması, kamu yararı, toprak mülkiyeti, çalışma ve sözleme hürriyeti, çalışma hakkı ve ödevi, sendika kurma hakkı, grev ve lokavt hakkı, ücrette adaletin sağlanması, sağlık, çevre ve konut hakkı, gençliğin korunması, sporun geliştirilmesi, sosyal güvenlik hakkı, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve sanatın ve sanatçının korunması konularına yer verilmiştir.

1982 Anayasası'nda tanımlanan siyasi haklar ise Türk vatandaşlığı, seçme ve siyasi faaliyette bulunma hakları, parti kurma, partilere girme ve partiden çıkma, siyasi partilerin uyacakları esaslar, kamu hizmetlerine girme, mal bildirimi, vatan hizmeti, vergi ödevi ve dilekçe hakkı başlıkları altında toplanmıştır.

Anayasanın geneline göz atıldığında 1982 Anayasası'nın İnsan hakları kavramının temel karakteristiğine uygun olarak insan haklarını bireylerin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklar olarak ele aldığı ve İnsan haklarıyla ilgili uluslararası metinlerde (özellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi) yer alan hakların çoğunluğuna yer verdiği görülmektedir (Tanör, 1991:253). Bununla birlikte 1982 Anayasası, oluşum süreci ile birlikte daha yakından okunduğunda, Anayasa'da sıralanan hakların iyice sınırlandırıldığı, kullanımının zorlaştırıldığı görülmektedir. Anayasa'da bireylerin hakları ile ilgili olarak sıralanan maddeler sınırlamaları ile birlikte değerlendirildiğinde söz konusu bu hakların, uluslararası metinlerdeki içeriklerini neredeyse kaybettikleri, bireyin devlete karşı ileri sürdüğü, kişiliğine bağlı dokunulmaz devredilmez ve vazgeçilmez niteliklerinden çıktıkları, tersine, devleti bireye karşı korur hale geldikleri görülmektedir.

1982 Anayasası'nda bireylerin hak ve özgürlüklerine getirilen sınırlamalar dört ayrı kaynaktan beslenmektedir. Bunlardan ilk üçü biçimsel türde sınırlamalardır. Bu konudaki birinci kaynak Anayasa'da tanımlanan tüm hak ve özgürlüklerin kullanımıyla ilgili genel sınırlama ilkelerinin ortaya konduğu 13. ve 14. maddelerdir. Bu maddelerde belirtilen genel sınırlama ilkelerinin muğlak, başka bir deyişle zamana, zemine ve onu yorumlayana göre değişebilecek "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" kavramına dayanılarak gerçekleştirilmeye çalışılması ise ayrı bir tartışma konusudur. Bir başka deyişle bu kavramın içeriğinin belirsizliği Anayasa'da tanımlanan hakların bir yandan neye göre sınırlandığını, diğer yandan da bu belirsizlik nedeniyle hak ve özgürlüklerin kendisini belirsiz ve daha da önemlisi güvencesiz hale getirmektedir. İkinci biçimsel sınırlama ise her bir hakkın kullanımıyla ilgili olarak belirtilen özel sınırlamalardır ve sadece söz konusu hak ve özgürlükler için geçerlidir. Burada Anayasa'da bireye tanınan hakkın, ödev ile birlikte tanımlandığını da vurgulamak gerekmektedir. Bir başka deyişle Anayasa için bireyin temel hakları değil, temel hak ve ödevleri, siyasal hakları değil siyasal hak ve ödevleri söz konusudur. Ayrıca Anayasa, tanımladığı hak ve hürriyetlerin, orada tanımladığı şekilden daha geniş yorumlanmasına olanak tanımamaktadır.

Üçüncü biçimsel sınırlama ise Anayasa'nın, hakkın sınırlandırılmasını ilgili yasaya bırakması ile ortaya çıkmaktadır (Tanör, 1991:261). Örneğin

Anayasa'nın 14. maddesi önceden izin alınmaksızın toplantı ve gösteri düzenlemeyi bir hak olarak tanımlarken, bu hakkın kullanımı ile ilgili sınırlamalar yasalara bırakılmaktadır. Mevcut uygulamada ise güzergahı ve konusu önceden bildirilmeyen gösteriler engellenmektedir.

Dördüncü tür sınırlama ise biçimsel olmayıp, Anayasa'nın sahip olduğu bir takım ilke ve değerlerle bu Anayasa'nın oluşum sürecinin yine Anayasa'da sıralanan hak ve özgürlükleri sınırlandırması, kullanımını zorlaştırması veya hakkın içeriğinin boşaltılması sonucunu doğurmaktadır. Yurttaşların Anayasa'da tanımlanan hak ve özgürlüklerine ilişkin son türdeki sınırlamaların en önemli nedenlerinden biri bu Anayasa'nın bir demokratik tartışma ortamının ardından değil de bir askeri darbe sonrasında yapılmış olması –ki darbe, 1961 Anayasası ile getirilen özgürlüklerin terörü besleyen ve güvenlik kuvvetlerinin terörle mücadelesini engelleyen en önemli etkenlerden biri olduğu düşüncesine sahipti; nitekim bu konuda darbenin hemen ardından ve 1982'deki Anayasa oylaması öncesinde yurt gezilerinde darbenin yöneticisi Kenan Evren'in yaptığı konuşmalara dahi bakmak yeterli olacaktır- gelmektedir. 1982 Anayasası'nın bir darbe anayasası olması, halk oyuna sunularak meşrulaştırılmasına karşın, onun toplum/birey ve devlet arasında karşılıklı olarak yapılmış bir temel sözleşme olma özelliğini ciddi biçimde yaralamaktadır (Tanör,1991:252). Parla (1995:18)'nın da altını çizdiği gibi 1982 Anayasası'nın bu özelliği, onu, bireyi devlete karşı koruyan bir metin olmaktan çıkararak devleti topluma/bireye karşı koruyan bir metin haline getirmektedir (Parla,1995:18).

Anayasa'da bireylere tanınan tüm hak ve özgürlükleri sınırlandıran dördüncü nedeni besleyen ikinci bir kaynak ise, Anayasa'da tanımlanan devlet yönetimi anlayışıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi 1982 Anayasası biçimsel olarak evrensel insan hakları metinlerinde belirtilen hak ve ödevleri tanımaktadır. Bununla birlikte Anayasa'nın bir çok yerinde "*devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü*" şeklinde ifadesini bulan siyasal anlayış "tüm" temel hak ve özgürlüklerin görünmeyen "genel sınırlama" ilkesini oluşturmaktadır. Anayasa'nın devlet toplum ilişkisini yorumlayış tarzı da bu anlayışın bir uzantısı şeklindedir. Anayasa'da ifadesini bulan, merkeziyetçi ve "kutsal" -Parla(1995:18) ya göre metafizik hatta teolojik-devlet anlayışı ile bu devletin bölünmez bir şekilde kendisini bağlı hissettiği türdeş ve devletine bağlı (itaatkar) birey ilişkisi bu dayanışmacı (solidarist) düşünceyi[4] beslemektedir.

[4] Türk yönetim geleneğinin en önemli unsurlarından biri olarak tanımlanan ve 1982 Anayasasına da yansıyan dayanışmacı (solidarist) düşünce için Bkz., (Tekeli-Şaylan: 1978:44-110),

Parla (1995:18) nın bir din-ölümsüz önder-kutsal devlet üçlemesi ile oluşturulan "Türk-İslam teslisi" olarak ifade ettiği ve devletin topluma önceliği/önderliğini vurgulayan "kutsal devlet" anlayışının ortaya konuşu ile ilgili olarak 1982 Anayasası'ndan verilebilecek örnekler hayli zengindir. Nitekim, "*...ebedi Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk devletinin varlığına karşı* (başlangıç par.1)" şeklinde başlayan Anayasa, "Türk milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül harekatıyla (başl. par.2)" ifadesiyle, meşru olup olmadığı sorunsal olan darbeyi olumlamakta –ki başlangıç metnindeki bu ifade daha sonra değiştirilmiş ve Türk Vatanı ve Milletinin ebedi varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa" şeklinde yeniden tanımlanmıştır- ve Anayasa'nın "*Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk'ün belirlediği* (başlangıç par.3)" çizgi doğrultusunda hareket ettiği belirtilmektedir. Başlangıç metninde çizilen kutsal devlet anlayışı, "*milli gurur ve iftiharda, milli sevinç ve kederde, milli varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak* (başlangıç par. 9)" olan toplum tasarımıyla dayanışmacı yorumunu pekiştirmektedir.

Bu çerçevede Anayasa metninden, Anayasa'nın hak ve özgürlüklerle ilgili temel amacının, insanların devlete karşı ileri sürdüğü hakları korumak ve güvence altına almak değil, Anayasa'da ifade edilen şekliyle kutsal devletin "ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü" tesis etmek olduğu anlaşılmaktadır (Erdoğan,1998:379): "*...hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek...amacıyla kullanılamaz*" (Md...14/1).

Bununla birlikte Anayasa, insan hakları kavramının evrenselliği ve hakların doğallığı ilkesine ters düşecek biçimde hak ve özgürlükleri "kendi tanımladığı" şekliyle kabul etmekte ve vatandaşların "*bu anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak...onurlu bir hayat sürdürme...yetkisine sahip olduğu* (başlangıç par.6)"nu belirtmektedir. Anayasa sadece insan hak ve özgürlüklerini kendi tanımladığı sınırlar içine hapsetmekle kalmamakta, bunların kullanımını da toplumun huzur ve refahı, milli dayanışma gibi kavramlara indirgemektedir.

Solidarist toplum, kutsal devlet anlayışı ve evrensel insan hakları kavramının millileştirilerek (Tanör, 1991:255) "bu Anayasa'daki…" kavramına

---

(Toprak 1977:92-123), (Ortaylı 1990:30-43), (Toprak 1980:41-49), (Karpat, 1972:243-281), (Heper 1990, 139-150)

hapsedilmesiyle birlikte düşünülmesi gereken bir diğer husus, Anayasa'nın belirli bir düşünceyi zorlayan devlet yönetim felsefesidir. Anayasa'da tasarlanan bu kurgunun metne yansıması ise kimi zaman "Atatürk ilke ve inkılapları", kimi zaman da "çağdaş medeniyet düzeni" ve "laiklik" olarak ortaya çıkmaktadır. İdeolojik devlet olarak da adlandırılan bu tasarımının bir yansıması olarak Anayasa, "*...hiçbir düşünce ve mülahazanın…Türk varlığının Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının…Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğin karşısında korunmayacağı* (başlangıç par.7)"nı belirtmektedir. Ayrıca "*...Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan…*(Md. 2/1)" ifadesiyle, Anayasa'nın başlangıçta belirtilen bu ilkesi Cumhuriyetin nitelikleri arasına alınmıştır. Benzer eğilim İnkılap kanunlarının korunması (Md. 174) ile ilgili maddede de görülmektedir.

Siyasi hak ve ödevlerin ele alınışında Anayasa, demokratik katılım ve özgürlükçülükten çok (Erdoğan:1998:389), idari vesayeti (Parla, 1995:47) ön plana çıkarmış, siyasi faaliyetin alanını daraltmıştır.

3. SOSYOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Türkiye'nin siyasal ve sivil özgürlüklerin düzeyi ile ilgili fikir edinebilmek için, dünya üzerindeki tüm ülkelerdeki sivil ve politik özgürlüklerin durumunu inceleyerek onlara not veren Freedom House (FH)'un verilerinden yararlanmak mümkündür. Örgüt, bu çalışmaya 1972 yılından bugüne kadar, 192 ülke ve Kıbrıs gibi bağımsız olmayan/bağımsızlığı tanınmayan 18 bölgede devam etmektedir. Söz konusu çalışma çerçevesinde bu ülkeler çeşitli sosyo politik göstergeler bağlamında incelenerek bu ülkelerdeki hak ve özgürlüklerin düzeyi hesaplanmaktadır. Bu hesaplama sonucunda her bir ülkeye 1 ila 7,7 arasında bir not verilmektedir. Elde edilen skor ne kadar düşükse bu, söz konusu ülkede hak ve özgürlüklerin o kadar fazla olduğu anlamına gelmektedir. Bu puanların hesap edilmesi sırasında Freedom House, her bir ülkede yayınlanan analitik raporlar ve sayısal verileri de kullanmakta, resmi ve sivil kuruluşlar tarafından hazırlanan rapor ve diğer yayınları da göz önüne almaktadır. Freedom House elde ettiği bu verileri iki ana başlık (sivil haklar ve özgürlükler, siyasal haklar ve özgürlükler) altında derlemektedir. Siyasal haklar ve özgürlüklerin var olması, bir ülkede bireylerin, politik süreçlere aktif bir şekilde katılmasına imkan verecek haklara sahip olması anlamına gelmektedir. Sivil haklar ise bireylerin temel hak ve özgürlükleri yanında, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, seçme seçilme ve bu amaç için toplanma gibi hak ve özgürlükleri içermektedir.

Her bir ülke için 1-7,7 arasında belirlenen nihai skorlara ulaşabilmek için Freedom House, ilk önce her bir kritere ilişkin ham puanlar oluşturmakta, nihai skorlar bu ham puanlardan yola çıkılarak elde edilmektedir. Bunun için ilk başta, her bir ülke ya da bölgenin politik haklarını ölçecek, üç alt kategoride gruplandırılmış 10 soru sorulmakta ve her bir soru için 0-4 arasında ham puan verilmektedir. Sivil hakların düzeyinin belirlenebilmesi için de bu puanlama, dört alt kategoride gruplandırılmış 15 soru için yapılmaktadır. Araştırma kapsamındaki ülkelerin her bir alt kategoride aldıkları ham puanlardan yola çıkılarak da, nihai skorlara ulaşılmaktadır. Freedom House'un puanlama sistemine göre, 1-2,5 arasındaki skorlar ülkenin tamamen özgür (F-Free); 3-5,5 arası skorlar kısmen özgür (PF-Partly Free) olduğunu gösterirken; 5,5-7,7 arasındaki skorlar ise o ülkede sivil ve politik özgürlüklerin tanınmadığı (NF-Non Free) anlamına gelmektedir[5].

Hiç kuşkusuz Freedom House'un yukarıda ana hatlarıyla özetlenen bu metodolojisini eleştirmek, hak ve özgürlüklerin yasal olarak tanınması durumuyla, o hakların kullanımı arasında bir fark olduğunu belirtmek gerekmektedir. Gerçekten de bir hakkın yasal metinlerde yer alması, o hakka konu olan özgürlüğün toplumsal pratikte sorunsuz şekilde uygulanabilirliğini göstermemektedir. Fakat, hakların kullanımıyla varlığı arasındaki sınırı net bir şekilde çizememesine karşın, Türkiye'deki hak ve özgürlüklerin düzeyini sayısal verilere dönüştürerek, tarihsel perspektiften ve karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymaya çalışan ne yerli ne de yabancı başka bir çabaya rastlamak mümkün olmadığı için Freedom House'un verilerini kullanmak, en azından yasal düzeyde hak ve özgürlüklerin ne kadar tanındığını tespit etmek yerine olacaktır..

Freedom House'un araştırmaları çerçevesinde Türkiye'nin 1972-2002 yılları arasındaki özgürlük düzeyini şu şekilde tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 1: 1972-2003 Yılları Arasında Türkiye'deki Hak ve Özgürlük Skorları

Yıllar	Türkiye	Statüsü
1972-73	3,4	PF
1973-74	2,4	PF
1974-75	2,3	F
1975-76	2,3	F

[5] Freedom House'un araştırma metodoloji ile ilgili bilgiler,

http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2003/methodology.htm adresinden özetlenmiştir.

1976-77	2,3	F
1977-78	2,3	F
1978-79	2,3	F
1979-80	2,3	F
1980-81	5,5	PF
1981-82	5,5	PF
1982-83	4,5	PF
1983-84	4,5	PF
1984-85	3,5	PF
1985-86	3,5	PF
1986-87	3,4	PF
1987-88	2,4	PF
1988-89	2,4	PF
1989-90	3,3	PF
1990-91	2,4	PF
1991-92	2,4	PF
1992-93	2,4	PF
1993-94	4,4	PF
1994-95	5,5	PF
1995-96	5,5	PF
1996-97	4,5	PF
1997-98	4,5	PF
1998-99	4,5	PF
1999-00	4,5	PF
2000-01	4,5	PF
2001-02	4,5	PF
2002-2003*	3,5	PF

Kaynak: Freedom House, Freedom in the World Country Ratings 1972-73 to 2001-2002, Annual Freedom in the World Country Scores

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi Türkiye, 1976-1979 döneminde 2,3 puan alarak özgür ülkeler ile kısmen özgür ülkeler arasındaki bir noktaya yerleşirken, 1980-1982 arasında hak ve özgürlükler puanı 5,5'a düşmüş, Türkiye özgürlüklerin tanınmadığı ülkeler arasında sayılmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye, kısmen özgür ülkeler ile özgürlüklerin olmadığı ülkeler arasındaki konumunu devam ettirmektedir; fakat eğilim özgürlüklerin

* 2002-2003 yılına ilişkin veriler Freedom House*, Freedom in the World 2003 An Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties, 2004b,* http://www.freddomhouse.org/research/2003/countries.html isimli kaynaktan alınmıştır.

artması yönündedir: Türkiye 1982-84 arasında 4,5; 1984-1986 arasında 3,5; 1987-1989 arasında ise 2,4 puan alır. 1994'den sonraki iki yıl ise hak ve özgürlükler yönünde kısmi bir kötüleşme görülmekle birlikte daha sonraki yıllarda tekrar bir artma eğilimi gözlemlenmektedir[6]. 2003 yılında ise göreli bir ilerleme kaydedilmiş ve Türkiye'nin özgürlük düzeyi 3,4'e ilerlemiştir. Böylesi bir ilerlemenin kaydedilmesinde AB uyum paketi çerçevesinde getirilen yeni yasal düzenlemelerin büyük etkisi olduğunu belirtmeden geçmemek gerekir. Ve yine belirtmeden geçmemek gerekir ki AB uyum süreciyle haklar sadece "tanınmakta", "tanımlanmaktadır". AB genişleme süreci yetkililerinin de sıkça eleştirdiği gibi, hakların tanınıyor olması bu hakların uygulamada kullanılabildiğini göstermemekte, hatta mevcut yasal düzenlemelere karşın halen hakların kullanımına ilişkin ciddi sorunlar yaşanabilmektedir.

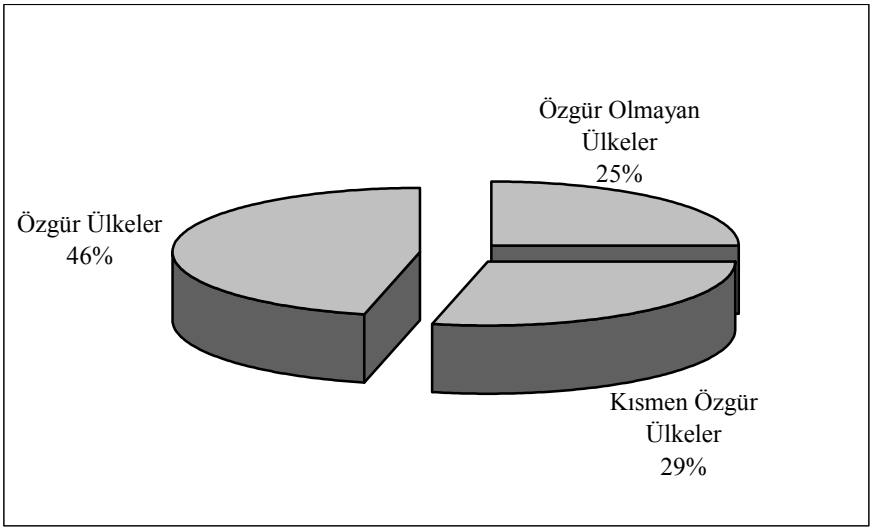
Tablo 1'deki veriler ışığında 1972-2002 yılları arasındaki otuz yıllık tarih kesiti içerisinde Türkiye deki ortalama özgürlük 3,6'dır. Bir başka deyişle bu tarihsel kesit içerisinde Türkiye kimi zaman özgür ülkeler kategorisine, kimi zaman da özgürlüklerin tamamen ortadan kaldırıldığı ülkeler kategorisine yaklaşmakla beraber, genel olarak kısmen özgür ülkeler statüsünde yer almıştır. Türkiye'ye ilişkin bu rakamın neyi ifade ettiğini tam olarak ortaya koyabilmek için Freedom House'un çalışmasındaki bazı ülkelerle Türkiye'yi karşılaştırmak faydalı olacaktır. Örneğin sadece 2001-2002 yılı verileri dikkate alındığında -ki bu dönemde Türkiye'nin puanı 4,5'dir- dahi Türkiye'deki hak ve özgürlükler düzeyi Venezüella (3,5), Bahama (1,1) Yunanistan (1,3), İsrail (1,3), İtalya (1,2), Norveç (1,1) gibi ülkelerin gerisinde kalmaktadır (Freedom House, 2003b).

Aşağıdaki grafikler ise 192 ülkenin özgürlük düzeylerine göre yapılmış sınıflamayı gözler önüne sermektedir. Grafiklerden de görülebileceği gibi, 2003 yılı verilerine göre Dünya üzerindeki 48 (%25) ülkede sivil ve siyasal haklar yoktur. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 55 (%29) ülkede ise sivil ve siyasal haklar kısmen tanınmaktadır. Freedom House'un verilerine göre 89 ülkede ise sivil ve siyasal haklar tanınmaktadır. Bu oranlardan hareketle belirtmek gerekirse, Grafik 2'nin de ortaya koyduğu gibi, dünya üzerindeki her 100 kişiden 44'ü Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarından daha fazla sivil ve

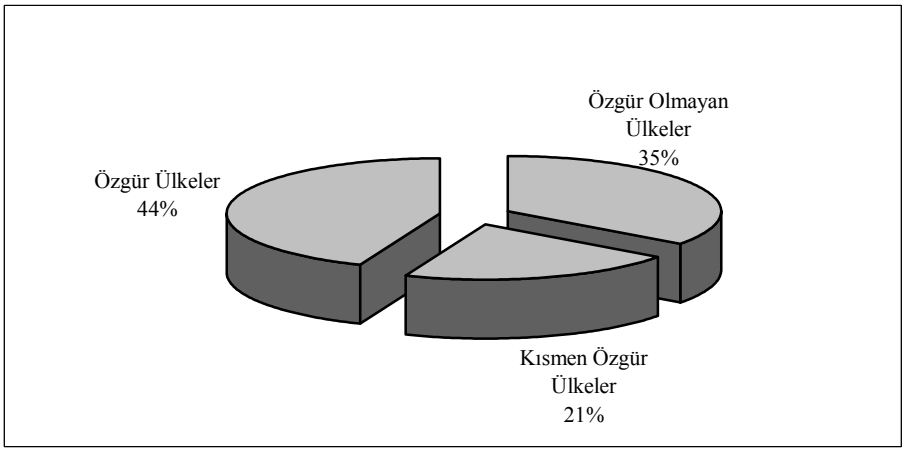
[6] 2002 yılında FH'nin verdiği not bu düşme eğilimini tersine çevirmekle birlikte gerek FH gerekse Human Rights Watch (HRF) Türkiye'deki sivil ve politik hakların düzeyi konusunda ihtiyatlı ve iyimser bir dil kullanır. FH'nin 2001-2002 notu sivil haklar için 5; politik haklar için 4'dür ve yıllık raporda ülkenin kısmen özgür ülkeler statüsünde yer aldığı belirtilir. (http://www.freedomhouse.org/Humanrights TURKEY\FreedomintheWorld2001-2002.htm) HRW'de idam cezasının ve Kürtçe yayın yasağının kaldırılması gibi uygulmalarla Türkiye'nin insan hakları uygulamaları yönünde bir gelişme kaydettiğinin altını çizmektedir (Human Rights Watch 2003).

siyasal haklara sahipken, 21'i eşit, 35'i ise daha az sivil ve siyasal haklara sahiptir.

Grafik 1: 2003 Yılı İtibariyle Dünya Üzerindeki 192 Ülkenin Özgürlük Düzeylerine Göre Dağılımı

Grafik 2: 2003 Yılı İtibariyle Dünya Nüfusunun Özgürlük Düzeylerine Göre Dağılımı

Sadece sivil ve siyasal haklar açısından değil, bilgi edinme ve fikir özgürlüğünün önemli bir göstergesi olarak basına tanınan özgürlükler açısından da Türkiye'nin durumu çok iyi değildir. Basın ve yayın özgürlüğüne ilişkin aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi, 1980-2002 yıllarını kapsayan süreçte Türkiye'de basın ve yayın özgürlüğü kısmen tanınmaktadır.

Tablo 2'de de görülebileceği gibi Freedom House'un basın özgürlüklerini değerlendirirken kullandığı değerlendirme metodolojisi, 1994 yılında değiştirilmiştir. 1994 yılına kadar sadece ülkelerin içinde bulundukları özgürlükler kategorisi yayınlanırken, 1994'den sonra değerlendirme ve puanlama sistemi tamamen değiştirilmiş, puanlar da yayınlanmaya başlanmıştır.1994'ten itibaren kullanılan bu puanlama sistemine göre, basın özgürlüğü ile ilgili olarak verilen 0-30 arası skorlar o ülkedeki basın yayın kuruluşlarının özgürce çalışabildiğini gösterirken, 31-60 arası skorlar basın özgürlüğünün kısmen tanındığını, 61-100 arası skorlar ise basın özgürlüğünün olmadığını göstermektedir.

Tablo 2: 1980-1993 Yılları Arasında Türkiye'de Basın ve Yayın Özgürlüğü

Yıllar	**Basın**	**Yayın**
1980	F	PF
1981	PF	NF
1982	PF	NF
1983	PF	NF
1984	PF	NF
1985	PF	NF
1986	PF	NF
1987	PF	NF
1988	PF	NF
1989	PF	PF
1990	PF	PF
1991	PF	PF
1992	PF	PF
1993	PF	PF

Kaynak: Freedom House, ***Annual Suvey of Press Freedom-Rankings 1980-1993****,* http://www.freedomhouse.org/research/ratings80-93.XLS.

Tablo 3: 1994-2003 Yılları Arasında Türkiye'de Basın Yayın Özgürlüğü

Yıllar	Skor	Statüsü
1994	59	PF
1995	73	NF
1996	74	NF
1997	65	NF
1998	69	NF
1999	69	NF
2000	58	PF
2001	58	PF
2002	58	PF
2002*	555	PF

Kaynak: Freedom House, Annual Suvey of Press Freedom-Rankings 1994-2002 http://www.freedomhouse.org/research/ratings.XLS

Yukarıdaki iki tablo birlikte değerlendirildiğinde 1980-2002 yılları arasında Türkiye'deki basın yayın özgürlüğünün kısmen özgür (PF) statüsü içerisinde yer aldığı görülmektedir. Sayısal verilerin yer aldığı 1994-2002 yılları arasındaki verilere yakından bakıldığında ise bu tarihsel kesit içerisinde Türkiye'de basın yayın özgürlüğünün olmadığı görülmektedir; çünkü bu dönemdeki ortalama özgürlük puanı 64,7'dir ve bu skor Türkiye'yi basın yayın özgürlüğünün tanınmadığı ülkeler kategorisine yerleştirmektedir. Yine aynı tablodaki verilerden yola çıkılarak basın özgürlüğüne ilişkin bu kötü durumun 2000 yılından başlayarak değişmekte, iyiye doğru gitmekte olduğunu söylemek de mümkündür, fakat 2000 yılından itibaren içinde bulunulan bu durum bile –aynı kategoride yer alınan diğer ülkelere göz atıldığında- kaygı vericidir. Nitekim, Freedom House'un 2003 yılı verilerine göre basın ve yayın kuruluşlarına kısmen özgürlük tanıyan ülkelerden bazıları şunlardır:

Bu sınıflandırma çerçevesinde, 2003 yılı verilerine göre Türkiye, 55 puanla, basın özgürlüğü alanında da kısmen özgür ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Bu 55 puanın 23'ü yasal düzenlemelerdeki zorluklardan, 23'ü siyasal sistemin basın üzerindeki baskılarından, kalan 9 puan ise basın üzerindeki ekonomik baskılardan kaynaklanmaktadır. Türkiye ile benzer puan aralığında basın özgürlüğüne sahip ülkelerden bazılarına baktığımızda ise bu ülkeler arasında Guatemala, Honduras, Endonezya, Kuveyt, Moldova, Nijerya, Pakistan, Paraguay ve Sri Lanka gibi ülkeleri görmekteyiz. Freedom House'un basın yayın organlarını özgür olarak tanımladığı 78 (%41) ülke

* 2003 yılı verileri *Freedom of Press 2003 A Global Survey of Media Independence* isimli çalışmadan derlenmiştir.

bulunmaktadır, 47 (%24) ülkede basın kısmen özgür, 68 (%35) ülkede ise basın özgür değildir. Bir diğer deyişle dünya üzerindeki insanların sadece %20'si bilgi edinme ve düşüncelerini yayınlama hakkına tam anlamıyla sahipken, yüzde 38'i özgür bir basının olmadığı ülkelerde yaşamakta, %42'si ise basın özgürlüğüne sahip olmayan ülkelerde yaşamlarını sürdürmektedirler.

4. DEĞERLENDİRME

Demokrasi sadece meclis ve siyasi partiler ile tanımlanamayacak kadar karmaşık bir sistemdir. Yani bir ülkede siyasi partilerin olması, bir şekilde seçimlerin yapılıyor, temsilcilerin seçilerek Meclise gönderiliyor olması, o ülkenin demokrasiyle yönetildiği anlamına gelmemektedir. Demokrasiyi "demos"un iktidarı olarak tanımlamamıza imkan veren şey, "demos"a üye olanların –yurttaşların- sahip olduğu siyasal ve sivil haklar ve bu haklarına dayanarak siyasal sisteme aktif bir şekilde katılmalarıdır. Eğer bu katılım ve sistem içerisinde bireylerin siyasal sisteme katılmalarını garantiye alacak hakları yok ise böyle bir sistemi demos'un kratos'u olarak tanımlamaya da olanak yok demektir. Bir başka deyişle ülkedeki sivil ve siyasal hakların düzeyi, o ülkedeki demokrasinin nasıl bir demokrasi olduğuyla alakalıdır. Bu çalışmada da bu ön kabul paylaşılmaktadır. Bireylerin siyasete katılmalarını düzenleyen/garanti altına alan haklar ve özgürlüklerin düzeyi, demokrasinin bir ülkede ne kadar şekli, ne kadar asli olduğuyla ilgili bir tartışmanın da temel ölçeğini oluşturmaktadır. Bu ön kabulden yola çıkılarak bu çalışmada, Türkiye'deki hak ve özgürlüklerin düzeyi analiz edilmeye çalışılmış; ilk önce yürürlükteki Anayasa'da hangi hak ve özgürlüklere yer verildiği ve bunların nasıl tanımlandığı ve sınırlandırdığı üzerinde durulmuştur. Hak ve özgürlükler konusuna hayli tedirgin yaklaşan 1982 Anayasası'nda, sınırlamalar temelde dört kaynaktan beslenerek gelmektedir. Bunlardan ilk üç tanesi biçimsel sınırlamalardır. 1982 Anayasası'nın 13 maddesi hak ve özgürlüklere genel bir sınırlama getirirken, Anayasa'yı yazdıranlar bununla da yetinmeyerek, gerekli gördükleri durumda her bir hak ve özgürlük için özel sınırlamalar getirme yoluna da gitmişlerdir. Anayasa, kimi durumlarda da hakların sınırlandırılması ile ilgili düzenlemeyi kendisi yapmayarak yasaları görevlendirmeyi tercih etmektedir.

1982 Anayasası'nda –ki 20 yıl içerisinde yapılan bir çok değişiklikle, 1982'de kabul edilen şeklinden farklılaşmasına, hak ve özgürlüklere görece daha fazla yer vermesine rağmen- hak ve özgürlüklerin hayli sınırlı düzeyde tutulmasının temel sebebini, biçimsel olmayan sınırlamalarda yani Anayasa'yı yapan darbe yöneticilerinin siyasal sisteme bakışlarında ve mevcut devlet yönetim geleneklerinde aramak daha doğru olacaktır. 1982 Anayasası

bir darbe anayasasıdır, buna ilave olarak 1961 Anayasası'nda hak ve özgürlüklere geniş yer verilmiş olmasının, 1980 darbesini organize edenlere göre, terör ve anarşinin en önemli kaynaklarından biri olduğunu da hatırlamak gerekmektedir. Tüm bunlara, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü şeklinde ifade edilen, toplumu devlete sıkı sıkıya bağlayan, Parla (1995:18)'nın tanımlamasıyla, metafizik, hatta ideolojik devlet anlayışını da eklemek doğru olacaktır. Tüm bu nedenler birleşerek 1982 Anayasası'nda neden hak ve özgürlüklerin mevcut düzeyinde tanımlandığını açıklamaktadırlar: Anayasa, demokratik bir toplumun gerektirdiği tüm hakları bir bir tanımakta, tanımlamakta, fakat bir yandan da kendi yönetim felsefesine uygun düşecek şekilde onları bir bir sınırlandırmaktadır. Ayrıca sınırlamalar, Anayasa'nın biçimsel, teknik araçlarıyla sınırlı kalmamakta, onun özüne, ruhuna da nüfuz etmektedir.

1982 Anayasası'nın hak ve özgürlükleri tanımlamamak, yok soymak, yasaklamak değil, önce tanımlamak fakat sonra onu muğlak ve belirsiz kriterlerle iyiden iyiye sınırlamak biçiminde ortaya çıkan hak ve özgürlük anlayışının sonuçları, Freedom House'un verilerine bakıldığında daha da net bir şekilde görülebilmektedir. Dünya üzerindeki tüm bağımsız devletler üzerinde sürdürdüğü araştırmalarına yaklaşık 30 yıldır devam eden kurumun sosyolojik, siyasal ve ekonomik verilere dayanarak yaptığı araştırmaların sonuçlarına göre Türkiye 1972'den 2003 yılına kadarki 30 yıllık süre içerisinde "kısmen özgür" ülkeler arasında yer almıştır. Gerek Human Rights Watch'ın 2003 yılı raporunda, gerekse de Freedom House'un 2003 raporlarında gerekse de ülke içindeki sivil insan hakları kuruluşlarınca dikkat çekildiği gibi, Avrupa Birliği süreci Türkiye'deki insan hakları uygulamalarına olumlu bir etkide bulunmuştur. Fakat, gerek uyum yasaları şeklinde kendini gösteren bu sürecin gerektirdiği mevzuat düzenlemelerinin henüz tam anlamıyla yapılmamış olması, gerek yasalar değişse bile egemen yönetim zihniyetinin tam anlamıyla değişmemiş olması, hala insan haklarıyla ilgili kimi sorunları gündeme taşımaktadır. Nitekim Freedom House'un 2003 yılı puanlamasında da Türkiye'ye 3,4 puan verilmiş, Türkiye kısmen özgür ülkeler arasında yer almıştır. İnsan haklarıyla ilgili olarak son dönemde yayımlanan hemen hemen tüm uluslararası raporlarda da dikkat çekildiği gibi, Türkiye'de, insan hakları konusunda bir gelişmenin olmasına, özellikle AB ile sürdürülen ilişkiler Türkiye'deki ilerlemeler için bir katalizör rolü oynamasına karşın, Türkiye'de yaygın ve sistemli insan hakları ihlallerinin halen devam ettiği, bireylerin sivil ve siyasal haklarını kullanmalarının önünde ciddi fiili engellerin olduğu; düşüncelerinden dolayı bir çok kişinin ceza aldığı ve düşünce suçu nedeniyle cezaevinde bulunanların yaklaşık %90'ına -özellikle karakollarda- sistemli işkence ve baskı uygulandığı ve etnik azınlıkların kendilerini

ifade etme yollarının tıkalı olduğu belirtilmektedir (HRW, 2003:370). İnsan Hakları Derneğinin Kasım 2003 yılı İnsan Hakları Raporu'nda da benzer sorunlar dile getirilmektedir. Raporda, Türkiye'de hali hazırda devam etmekte olan insan hakları ihlallerinin düşünce ve ifade özgürlüğü, yaşam hakkı, kişi güvenliği, cezaevleri, örgütlenme özgürlüğü ve toplantı ve gösteri hakları konusunda ihlaller şeklinde ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin, gerek Anayasa ve yasalarından, gerek de onlara da sinen devlet yönetim geleneğinden beslenerek gelen bir insan hakları ihlali ve hak ve özgürlükleri kısıtlama kültürüne/pratiğine sahip olduğu kuşkusuz olmakla birlikte, bunun süreç içinde, özellikle de Avrupa Birliği süreci içinde gittikçe azalmakta olduğunu, sivil ve siyasal hakların kullanımının yaygınlaştığını, fakat bu konuda hala kat edilmesi gereken hayli yol olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

SUMMARY

Democracy cannot be described with the parliament building or just elections. In other words, holding elections in any ways, electing and sending someone to the parliament do not mean that this country is ruled by democratic procedures. Democracy has close relationship with the rights of person that give opportunity to participate the political and social life. Unless this active participation making individual "free citizen" occurs, none of the political system can be named as a democracy. This article also shares this basic argument about democracy: There is very close relationship between levels of the rights/liberties that citizen has in a specific country and level of democracy in this country. Following the footstep of this argument, level of rights and liberties in Turkey is analysed in this article. To achieve this aim, firstly, concepts of right and human right are discussed. Secondly, it is focused on how The Constitution of 1982 describes and limits the rights of citizens living in Turkey. Limitation of rights in the Constitution erect from four sources. The first three of four are formal limitations: The 13th and 14th articles of the Constitution limit all rights and liberties that are described in the Constitution, while some of the rights are additionally limited with the specific articles. A last and further limitation of rights comes from state tradition of Turkey, that is named as a "undividable unity of the state and society". This approach is the real reason that Constitution gives limited rights to the people living in the Turkey, although many changes are made by the time. In addition, researches and scores of freedom of the Freedom House also underline that Turkey has a partly free country. As the data of Freedom House proved, the average civil and political freedom of the Turkey is just 3,4.

Although it is the fact that scores calculated by Freedom House do not give good news about the level of freedom in Turkey and that human rights institutions, such as Freedom House, Human Rights Watch And Human Rights Association, still record a lot of ill-treatment in Turkey, these institutions also state that the strengthening civil society, and European Union candidacy requirements are working together to force positive change in Turkey despite continuing determined resistance within the civil service, judiciary, and security forces. To put in a nutshell, it is not wrong to say that Turkey has had problems about human rights and has a long way to walk, but it is a right route.

KAYNAKÇA

AKILLIOĞLU, Tekin (1995) **İnsan Hakları, Kavramlar, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara: A.Ü. İnsan Hakları Merkezi Yayınları.

BARRY, Norman. (1995) **An Introduction to Modern Political Analysis** 3th Ed., Houdmills: The Macmillan Press.

BENTHAM, Jeremy (1970) "Anarchical Fallacies" **Human Rights**, Ed. by A. I. Melden, Belmont: Wadsworth Publ. Comp Inc.

CAROL, Devine, Rae HANSON and Ralph WILDE (1999) **Human Rights The Essential Referance**, Ed. By Hilary Poole, London: Oryx Press.

DONNELLYY, Jack (1995) **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları** (Çev: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Ankara:Yetki Yayınları.

ENGELS, Frederick (1878) **Anti-Dühring, Herr Eugen Dühring's Revolution on Science** (Trans.: Emile Burns) Leipzig.

ERDOĞAN, Mustafa (1988) "Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları" **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

ERDOĞAN, Mustafa (1993) "İnsan Hakları Öğretisine Giriş" **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi**, C. 11.

ERDOĞAN, Mustafa. (1988) "İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım" **Liberal Düşünce**, Güz.

FREEDEN, Michael (1991) **Rights,** Buckingham: Open University Press.

FREEDOM HOUSE (1994) **Annual Suvey of Press Freedom-Rankings 1980-1993**, http://www.freedomhouse.org/research/ratings80-93.XLS.

FREEDOM HOUSE (2003a) **Annual Suvey of Press Freedom-Rankings 1994-2002** http://www.freedomhouse.org/research/ratings.XLS.

FREEDOM HOUSE(2003b) **Freedom in the World Country Ratings 1972-73 to 2001-2002**, **Annual Freedom in the World Country Scores** http://www.freedomhouse.org/ratings/allscore04.xls.

FREEDOM HOUSE (2004a) **Freedom in the World 2003: Survey Methodology** http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2003/methodology.htm.

FREEDOM HOUSE (2004b) **Freedom Of Press 2003 A global Survey of Media Independence**, Ed. By Karin Deutsch Karlekar, New York : Freedom House Press.

FREEDOM HOUSE. (2004c) **Freedom in the World 2003 An Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties** http://www.freedomhouse.org/research/2003/countries.html.

HAMPTON, Jean (1986); **Hobbes and the Social Contract Tradition**, Cambridge: Cambridge University Press.

HART, Herbert Lionel A (1967) **Law, Liberty and Morality**. London: Oxford University Press.

HAYEK, F.A (1994) **Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük** (Çev: Atilla Yayla) Türkiye Ankara: İş Bankası Yayınları.

HEPER, Metin(1990) "Osmanlı'da Devlet Yönetim Geleneği" **Türkiye Günlüğü** Sayı 13, s.139-149.

PARLA, Taha (1995) **Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989**, İletişim yay., İstanbul.

HOHFELD, W.N. (2000) **Fundemental Legal Conceptions as applied in Judical Reasoning** Ed. By Walter Wheeler Cook , the Lawbook Exchange.

HOOK, Sidney (1967) **The Paradoxes of Freedom,** California: University of California Press.

HUMAN RIGHT WATCH **World Report 2003 Events of 2002 Europe and Central Asia Overwiev** http://www.hrw.org/wr2k3/europe.html.

İNALCIK, Halil (1990) "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi" **Türkiye Günlüğü** Sayı 11, s.30-43.

JOHNSON, Lee (1988) **Marxism Class Analysis and Socialst Pluralism A Theoretical and Political Critique of Marksist Conception of Politics**, Winchester: Allen&Unwill Publ.

KARPAT, Kemal (1972) "The Transformation of Ottoman State 1789-1908" **International Middle East Studies** Vol. 3, pp. 243-281.

KUÇURADI, Ionna (1982) "Philosophy and Human Rights" **Philosophical Foundation of Human Rights**, Ed. By Ionna, Kuçuradi, Ankara:Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

LOCKE, John (1970) "The Second Treatise of Civil Government, Chapters 2 and 5" **Human Rights**, ed. By A. I. Melden, Belmont:Wadsworth Publ. Comp Inc.

MacDONALD, Margaret (1970) "Are There Any Natural Rights ?" **Human Rights**, ed. By A. I. Melden, Belmont: Wadsworth Publ. Comp Inc.

MARX, Karl (1977) "Critique of Hegel's Philosophy of Rights" **Selected Writings**, Ed. David McLean, Oxford: Oxford University Press, 2nd Ed., s. 26-35.

MARX, Karl (1977) "Germen Ideology" **Selected Writings**, Ed. David McLean, Oxford: Oxford University Press, 2nd Ed., s. 159-191.

MARX, Karl (1977) "Jewish Question" **Selected Writings**, Ed. David McLean, Oxford: Oxford University Press, 2nd Ed., s.39-63.

MARX, Karl (1977) "Towards a Critique of Hegel's Philosophy of Rights" **Selected Writings**, Ed. David McLean, Oxford:Oxford University Press, 2nd Ed, s.63-75.

MERCIER, Andre (1982) "Foundation of Human Rights" **Philosophical Foundation of Human Rights**, Ed. By Ionna, Kuçuradi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

MOURGEON, Jacques (1995) **İnsan Hakları** (Çev: Ayşen Ekmekçi- Alev Türker), İstanbul: İletişim Yayınları.

PARLA Taha (1993) **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korparatizm** *İstanbul:* İletişim Yayınları.

PARLA, Taha (1995) **Türkiye'de Anayasalar**, İstanbul: İletişim Yayınları.

RITZER, George (1983) **Sociological Theory**, New York: Alfred A. Knopf Inc.

SHUE, Henry (1982) " The Universality of Human Rights" **Philosophical Foundation of Human Rights**, Ed. By Ionna, Kuçuradi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

TANÖR, Bülent (1991) **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, I.,II., 2. Baskı İstanbul:B.D.S. Yayınları.

TEKELİ, İlhan, ŞAYLAN Gencay (1978) "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi" **Toplum ve Bilim**, Yaz-Güz 44-109.

TOPRAK, Zafer (1977) "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık" **Toplum ve Bilim** Bahar, s. 92-123.

TOPRAK, Zafer (1980)"Türkiye'de Korparatizmin Doğuşu" **Toplum ve Bilim**, Kış, s.41-49.

YALÇIN, Ayhan (1987) **Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları**, İstanbul:Geçit Yayınları.